

EMIN MƏLİKOV
AMEA Tarix İnstitutu
E-mail: eminməlik@box.az

XIX ƏSRİN II YARISI – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ NEFT SƏNAYESİNİN TARIXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN TARIXI MUZEYİNİN MATERİALLARI MƏNBƏ KİMİ

Açar sozlər: kolleksiya, muzey, nobel qardaşları, zorastr, jelyonka, naftalan şirkəti

Ключевые слова: коллекции, музей, нобел и брат, зорастр нафталан фирма

Key words: collection, museum, nobel brothers, zhorustr, jhelonkha, nafthalan company

Neft sənayesinə dair materialların muzeyə toplanması, onu qoruyub yaşatmaqla yanaşı, tədqiq və təbliğ olunmasına şərait yaradır. Bu materiallar neft çıxarma sənayesi tarixini özündə yaşadır. Bütün bu materiallardan həmin dövrlərdə neftə olan tələbatın nə dərəcədə olduğu aydın görünür.

XIX əsrin 60-cı illərində dünyada ağ neftə tələbatın yaranması ilə neft sənayesinə maraq artdı. Rusiya bazarlarında neft məhsullarına olan tələbatın artması Bakıda neft sənayesinin inkişafına xeyli təsir göstərmişdir. Bu dövrlərdə neftlə bağlı əldə edilmiş materiallar tarixi mənbə kimi muzeydə qorunur.

1890-cı ilin yanvarında Çar Rusiyasının Dövlət Əmlakı Naziri kəndlilərin ixtiyarında olan neftli torpaqların zorla onlardan alınması haqqında əsasnamə təsdiq etdi [5, s.80]. 1890-cı ilin fevralın 9-da qəbul edilmiş əsasnamənin Bakı qəzasının Binəqədi kəndinin kəndlilərindən müsadirə edilmiş pay torpaqlarının planı muzey sənədləri içərisində saxlanılır [1, inv. №194(1617)1]. Planda neft çıxarmaq üçün yeni sahələr qeyd edilmişdir. Burada həmçinin neft sənayeçilərinə torpaq sahələrinin verilməsi təsvir olunur. Sənəddə "Nobel qardaşları"na, M.Babayev, S.Əliyev, A.Yüzbaşov, C.M.Şibayev, T.Aybakov, A.Məmmədova verilmiş neftli torpaqlar əks olunur. Plan portret xarakteri daşıyır, çərçivəyə salınmışdır. Plan muzeydə təşkil olunmuş ekspozisiya və sərgilərdə nümayiş edilmiş, neft sənayesi tarixinin təbliğində mühüm rol oynayır.

Azərbaycanda uzun illər neft ən sadə üsul bel və kərki vasitəsi ilə dayaz quyular qazılması nəticəsində çıxarılmışdır. Bu quyuların dərinliyi 6-8 m-ə, diametri isə 1 m-ə yaxın olurdu. Neftin çıxarılmasında at qüvvəsindən də istifadə olunurdu. Bu zaman at, camış, buğa dərisindən tuluqlar hazırlanmışdı. Bir tuluq 25 puddan çox neft saxlaya bilirdi. Tuluğun qıraqlarına dəmir həlqələr tikilir. Bu həlqə yuxarıya düzgün gedən iki dəmir qövs ilə birləşdirilirdi. Neftlə dolu tuluq at qoşqusu ilə yuxarı qaldırılır. Muzeydə bu faktı əks etdirən, at qüvvəsinin köməyi ilə neft çıxarmaya aid fotosəkil saxlanılır [1, inv.№84 (1668) 4]. Şəkildə ata bağlanmış ipin köməyi ilə qurqunu hərəkətə gətirməklə neftin quyudan çıxarılması əks olunur. Şəkil XIX əsrin sonlarına aiddir. Atın köməyi ilə neft quyusuna salınmış tuluq və yaxud vedrə dartıyıcı vasitəsilə yuxarı çəkilərək neft çıxarıldı. Bununla yanaşı vedrə vasitəsi ilə də nefti quyudan çəkib çıxarırdılar. Muzeydə bu dövrə aid üç neft vedrəsi saxlanılır [3, inv.№.et.4347]. Ümumiyyətlə neft sənayesində vedrədən neftin daşınması üçün də istifadə olunurdu. Muzey eksponatı kimi saxlanılan vedrələrlə təq-

ribən 20 litrə qədər neft quyudan çıxartmaq olardı. Dəmir vedrə muzey eksponatı kimi qiymətli mənbə hesab edilə bilər. Neftin daşınması və quyudan çıxarılmasında istifadə edilən vedrələrin muzey eksponatlarında nümayişi neft sənayesinin təbliğində mühüm rol oynamışdır. Bu kolleksiyalar içərisində nefti quyudan çıxarmaq üçün dəmirdən hazırlanmış əl firfirası xüsusi maraq kəsb edir [3, inv.№.et.5571]. O hələyə məftillə bərkidilmişdir. Bununla quyudan neftin çıxarılması daha da asanlaşdı. Onun ölçüləri 5x25 sm-dir.

XIX əsrin 70-ci illərindən etibarən Bakı neft sənayesində quyuların qazılması işində zərbə-ştanq üsuluna üstünlük verilir, bu məqsədlə jelonkadan istifadə edilirdi. Muzey kolleksiyaları içərisində jelonka bir eksponat kimi, tarixi mənbə rolunu oynayır. Xüsusi eksponat kimi mühafizə edilən jelonkanın uzunluğu 3 metr, diametri isə 25 santimetrdir. Dəmir jelonkanın aşağı hissəsində klapan yerləşdirilmişdir ki, quyunun dibinə saldıqca açılır və bu vasitə ilə jelonka neftlə dolur, qaldırıldıqda isə klapan bağlanırdı. Jelonkanın əhəmiyyətli cəhəti onun neft tutumunun çox olması idi. Neftin jelonka vasitəsilə çıxarılması, neft sənayesində inkişafı göstərilir və hasilatın artmasına səbəb olurdu. Fəhlələrin iş qabiliyyətini artırır və daha çox neft quyusu qazılmasına şərait yaradırdı. Jelonkadan muzeydə təşkil edilmiş sərgilərdə istifadə olunmuşdur. Jelonkanın muzey materialı kimi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əyani vəsait kimi təşkil olunmuş sərgi və ekspozisiyalarda nümayiş etdirilməklə neft sənayesi tarixinin təbliğində və o dövrün texniki nailiyyətlərinin geniş tamaşaçı kütlənin nəzərində canlandırma bilərik. Muzeydə mühafizə olunan bu neft avadanlıqları müasir dövrün texnikasından çox geridə qalsa da bunlar o dövrün ən böyük texniki nailiyyətləri idi.

Muzeydə Bakının əsasən qədim neft rayonlarının – Suraxanı, Əmircan və Zığ kəndlərinin planları saxlanılır [1, inv.№323(1794)11]. Planda dövlətin tələb olunan mədən sahələri qaz və neft əldə etmək üçün qazıma buruq qurğuları, xüsusi sahələr haqqında məlumat qeyd olunmuşdur. Planda Suraxanı, Zığ kəndlərinin bağ evlərinin torpaq sahələri göstərilməklə yanaşı neftli torpaqların yerləşdiyi ərazilər və qazıma buruqların təsviri əks olunmuşdur. Bu planı 1907-ci ilin oktyabrında Bakı Əmlak Komitəsinin əməkdaşı İ.Dmitriev çəkmişdir. Planın ölçüləri 69x84,3 sm-dir.

Dərnəgül və Keşlə ərazisində yerləşən Bakı otlaq torpaqlarının bir hissəsinin planı muzeydə tarixi mənbə kimi qorunub saxlanılır [1, inv.№323(1754)3]. Planda sahəsi 96 desyatin (1 desyatin=1,0925 ha) və 1780 km² olan ştrixlənmiş hissə neft hasilatı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu plan göstərilən ərazilərin icarəyə verilməsi üçün tərtib olunmuşdur. Planın tərtibçiləri haqqında məlumat verilmir. Sənədin ölçüləri 50x63,3 sm-dir. Göstərdiyimiz hər iki plan mətbəə üsulu ilə çap olunmuşdur.

XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan neft sənayesində xarici kapitalın axını başladı. 1874-cü ildə İsveç sahibkarı Robert Lüdviq Nobel Bakıya gəldi. 1879-cu ildə Bakı əsas kapitalı 3 mln. manat olan Nobel qardaşlarına məxsus şirkətin əsası qoyuldu [5, s.218]. Muzeydə “Nobel qardaşları” şirkətinə aid zəngin materiallar mövcuddur. Muzey eksponatları içərisində saxlanan “Nobel qardaşları neft istehsalı şirkətinə” (1879-1904) aid “25 летие нефтяного производства братьев Нобель” (1904 q.) adlı kitab saxlanılır [2, inv. №290 (1755)2]. Kitabda şirkətin fəaliyyəti, neftli torpaqların əldə edilməsi, neft hasilatı öz əksini tapmışdır. Əsərdə “Nobel qardaşlarının” Rusiyadakı fəaliyyəti, işlədiyi sahələr, Bakıya gəlmələrindən məlumat verilir. Kitab 154 səhifədən ibarətdir. Burada 1879-1904-cü illərdə Bakı neft sənayesinin tarixini əks etdirən çoxlu sayda məlumatlar mövcuddur. Əsərdə Balaxanı, Suraxanı, Bibiheybət və digər ərazilərin fotosəkilləri, statistik məlumatlar öz əksini tapır. Burada Nobel qardaşları şirkətinə məxsus yağ zavodu təsvir edilərkən

qeyd olunur ki, həmin zavod 7 binadan, 28 min pudluq 38 neftayırma məntəqəsindən, 150 min pudluq 27 qarışdırma qurğusundan, 1.200000 pudluq 41 anbardan və 77 min fut uzunluğunda kəmərdən ibarətdir. Kitabda, Nobel qardaşlarının benzin zavodu təsvir edilərək qeyd olunur ki, bu zavoda 4 min pudluq iki ayırma çəni, 2 soyuducu, 350 pudluq 3 qarışdırma qurğusu, 10 min pudluq 23 anbar və 7 min fut uzunluğunda kəmərdən daxildir. Əsərdə şirkətin ümumi fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verilir. Nadir muzey eksponatı kimi qorunan kitabda bütün göstərilənlərlə yanaşı, Nobel qardaşları şirkətinin neft sənayesinə qoyduğu sərmayə və neft hasilatı artım dinamikası da öz əksini tapmışdır. Kitabda verilmiş cədvəldə 1894-1903-cü illərdə Nobel qardaşlarının hasil etdiyi neftin miqdarı göstərilmişdir. Burada Nobel qardaşları şirkəti Balaxanı, Sabunçu, Ramana, Bibiheybət, Fatmayı, Şubanı, Keyrəki, Xırdalan ərazilərində geniş neft istehsalatı ilə məşğul olduğu göstərilir [1, inv.№290(1755)2]. Kitabın muzey materialı kimi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, 1879-1904-cü illər arasındakı neft sənayesi tarixi burada ətraflı verilmişdir. Kitab muzey eksponatı kimi istifadə edilməklə muzeydə təşkil olunacaq neft sənayesi tarixinə dair sərgi-ekspozisiyalarda o dövrü xüsusilə ətraflı canlandırmaq olar. Muzeydə «Nobel qardaşları» şirkətinə məxsus albom mühafizə edilir [1, inv.№290(1755)30]. Albomda «Nobel qardaşları» şirkətinə məxsus neft buruqlarının şəkilləri və neft zavodlarının görüntüləri əks olunmuşdur. Albom ekspozisiya işinin təşkilində mühüm rol oynayır. Burada verilmiş şəkillərdən tamaşaçıların təsəvvüründə o dövrün mənzərəsini canlandırmaq olar.

Nobel qardaşları şirkəti neftin daşınması üçün yaradılmış boşaltma məntəqələrində və onların satıldığı mərkəzlərdə ağ neft, sürtkü yağları və digər yanacaq növləri üçün anbarlar tikdirmişdi. Bütün bunlar şirkətin Bakıdakı fəaliyyətinə dair tərtib edilmiş planşetdə də öz əksini tapır [2, inv.№2066]. Muzeydə saxlanılan bürünc planşetin üst tərəfində neft buruqları və Bakı limanı maketi təsvir olunur. Maketin üstündə limandakı gəmiləri də görmək mümkündür. Planşetin aşağı hissəsində Emmanuel Nobel, Alfred Nobel, Robert Nobel, Lüdviq Nobelin şəkilləri təsvir olunub. Planşetin ölçüsü 8,2x10,2 sm-dir. Arxa hissəsində Suraxanıdakı Atəşgah təsvir olunub. Onun yanında isə əlində çiraq tutan qadın şəklində və onun aşağı tərəfində, sol hissədə dəfnə budağı əlində tutan uşaq, sağda isə ayaqları üstə oturmuş insanlar təsvir olunmuşdur. Planşet dördbucaqlı şəkildədir. Bu əşyalar Nobel qardaşları şirkətinin Bakıda böyük əmlaka sahib olduğunu göstərir. Bu materiallarla yanaşı muzey eksponatları içərisində «Nobel qardaşları» şirkətinə aid gümüş planşet də saxlanılır [4, inv.№713]. Gümüş planşetin üst tərəfində Robert Nobelin və Lüdviq Nobelin şəkilləri təsvir olunmuşdur. Maketin arxa hissəsində «Nobel Qardaşları cəmiyyəti»nin 1879-1906-cı illərdə hasil etdiyi bir milyard pud xam neftin xatirəsinə həsr olunmuş yazı vardır. Alt hissədə Abşeron yarımadasının və Xəzər dənizinin sxematik xəritəsi təsvir olunmuşdur. Planşetin sol tərəfində «Nobel qardaşları şirkəti»nin 1877-ci ildə İsveçdə inşa etdiyi «Zoroastr» gəmisinin təsviri verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gəmi Xəzərdə ilk neft daşıyan gəmi olmuşdur. Planşet dördbucaqlı şəkildədir. Onun ölçüləri 7x10,2 sm-dir. Planşetin arxa tərəfində neft buruqları təsvir olunur. Buruqların yanında əlində yanan çiraq tutmuş, mehrab yanında duran qadın, ondan solda Bakı Qalasından çıxan neftlə dolu tuluqlar düzülüb dəvə karvanının şəklində əks olunmuşdur. Sağ hissəsində Suraxanıdakı Atəşgahın təsviri verilmişdir. Hər iki planşetdə neft sənayesinə aid təsvirlər verilmişdir.

Neft sənayesində böyük gəlir əldə edən Nobel qardaşları şirkəti texnikanın da təkmilləşdirilməsinə can atırdı. 1878-ci ildə Nobel qardaşlarına aid Balaxanı Qara şəhər ara-

sında uzunluğu 9 km olan ilk boru kəməri işə salındı. Nobel qardaşları şirkəti tərəfindən ilk dəfə olaraq neft quyularının qazılmasında buxar mühərriki tətbiq edilmiş, jelonka və neftin çıxarılmasında elektrik enerjisindən istifadə olunmuş, Zığda isə dərinliyi rekord sayılan 230 metr dərinlikdə quyu qazılmışdır. Muzey kolleksiyaları içərisində Nobel qardaşları şirkətinin mexaniki emalatxanasında fəhlə və qulluqçuların bir qrupunun fotosu saxlanılır [1, inv.№182(1598)2]. Burada fəhlələrin gündəlik iş şəraiti öz əksini tapmışdır.

XIX əsrin 80-ci illərində neft sənayeçiləri qazıma işlərin sürətləndirərək yeni buruqlar salmağa başladılar. Muzeydə bu dövrə aid neft sənayesini əks etdirən materiallar saxlanılır. XIX əsrin sonlarına aid Suraxanıda neft mədəninin təsviri verilmiş şəkildən aydın olur ki, neft verən buruqların sayı gündən-günə çoxalırdı [8, inv.№228(1773)13]. Bu faktlar tarixi ədəbiyyatlarda da öz təsdiqini tapır. Belə ki, H.Zərdabi Bakıda neft sənayesinin inkişafına dair statistik materialları təhlil edərkən göstərirdi ki, əgər neftayırma sənayesinin məhsullarının dəyəri 1877-ci ildə 541 milyon manatdan artıq deyildisə, 1887-ci ildə məhsulların dəyəri 802 milyon manata qədər çoxalmışdır [6, s.22].

Muzey materiallarından aydın olur ki, Suraxanıda bu dövrdə neft istehsalının artması nəticəsində və neftə olan tələbatını hiss edən milli burjuaziya nümayəndələri burada geniş sahələrə malik neftli torpaqlar əldə etmişdilər.

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan neft sənayesində milli burjuaziya formalaşmağa başlamış və milli kapital artmışdır. 1878-ci ildə milli kapitalı təmsil edən firmaların gündəlik neft hasilatı 4,2 % təşkil edirdi [7, s.10]. 1873-cü ildən başlayaraq ica-rəyə götürdüyü torpaqdan neft çıxarmağa başlayan H.Z.Tağıyev qısa müddətə böyük uğur əldə etmişdir. 1896-cı ildə onun müəssisələrində 32,3 milyon pud neft çıxarılmış və 2 milyon pud neft emal etmişdir [6, s.10]. Neft sənayesinin inkişafında mühüm rol oynamış H.Z.Tağıyev, yeni quyuların qazılmasında və neftlə əlaqədar yaranan problemlərin həll edilməsində fəal iştirak etmişdir. Bu baxımdan 1886-cı il yanvarın 11-də «Rus texniki cəmiyyətinin» Bakı şöbəsində «Neft sənayesindəki böhrandan necə çıxmaq» adlı məruzə ilə çıxış etmiş və təkliflər irəli sürmüşdür. Təklifə görə zavod sahibləri bir ticarət şirkətində birləşməli və onların üzvləri ümumi iclas tərəfindən nəzarət edilməli idi. H.Z.Tağıyevin Bibiheybətdəki neftli sahələrinə aid muzeydə fotosəkil saxlanılır [1, inv.№228(1753)11]. Fotosəkillərdə H.Z.Tağıyev texniki işçilər arasında təsvir olunur. H.Z.Tağıyev milli burjuaziyanın formalaşmasında, elmin, mədəniyyətin inkişafında mühüm işlər görmüşdür. Muzeydə bu məqsədlə böyük işlər görülmüş və H.Z.Tağıyevin Azərbaycan neft sənayesindəki yerini təşkil olunmuş xatirə muzeyində aydın göstərilmişdir. Burada təşkil olunmuş 8 otaqda H.Z.Tağıyevə məxsus kolleksiyalar geniş tamaşaçı kütləsinin ixtiyarına verilmişdir. Muzeydə XIX əsrin axırlarına aid Bibiheybətdəki yanğını əks etdirən açıqca saxlanılır [1, inv.№228(1753)16]. Neftli sahələrində tez-tez yanğınların baş verməsi neft sahibkarlarına böyük məbləğdə ziyan vurur və fəhlələri işsiz qoyurdu. Bu fotosəkillərdə neft mədənlərində ehtiyatsızlıq üzündən baş vermiş yanğınlar aydın təsvir olunmuşdur. Bu şəkillər içərisində Bibiheybədə yanan fontanın fotosəkilləri daha çoxluq təşkil edir [1, inv.№45(1100)5]. Neftli sahələrdə yanğını xarakterizə edən mühəndis A.Vasiliyev yazırdı: «1881-ci ildə Abşeron yarımadasında həftələrlə yanan bir neçə neft gölməçələri onlarca verst uzaqlıqda sahəni işıqlandırır» [7, s.21]. Neft mədənlərində baş vermiş yanğınları əks etdirən fotosəkillər muzey kolleksiyaları içərisində daha zəngindir. Digər fotoda da neft mədənində yanğın əks olunmuşdur [1, inv.№269(1723)7]. Bütün bunlar o dövrün tarixini özündə əks etdirir və diqqəti özünə cəlb edir və tarixi ekskursiya xarakteri daşıyır.

Muzey materialları içərisində milli burjuaziyanın nümayəndələrinə aid materiallar da üstünlük təşkil edir. Milli burjuaziyanın inkişafı ilə neftli torpaqların ələ keçirilməsi neft sənayesinin inkişafı ilə nəticələndi.

Millii burjuaziyanın nümayəndəsi Ağa Musa Nağıyevə aid muzey materialları içərisində çoxlu fotolar saxlanılır. Fotolarda M.Nağıyevin neft sənayesi firmasına aid fəhlə və qulluqçuların şəkilləri əks olunmuşdur [1, inv.№77(1579)2].

Ağa Musa Nağıyev XIX əsrin 70-ci ilin sonundan başlayaraq neft emalına başlamışdır. 1883-cü ildə 135 neft sənaye müəssisəsi sahibkarları içərisində milli kapital nümayəndələrin sayı 17 nəfər idi. Lakin əsrin sonlarında milli kapitalistlərin sayı çoxaldı və neft sənayesində milli kapitalın çəkisi artdı [5, s.64].

1876-cı ildə yeni neft qazıma buruqları Sabunçu dairəsində quruldu. Yeni quyuların qazılması neft hasilatının artması ilə nəticələnmişdir. 1875-ci ildə Sabunçuda "Şeytan bazarında" olan quyu fontanla gündə 150.000 pud neft vururdu [9, s.93]. Neftin fontanla çıxarılmasına və XIX əsrin sonuna aid neft fontanı təsvir olunmuş fotosəkillər muzeydə saxlanılır [1, inv.№228(1753)12]. Şəkillərdə fontan zamanı bütün çənlərin neftlə doldurulması geniş şəkildə əks olunur. Neft çay kimi axaraq ərazini su kimi əhatə edir və ərazidə neftlə dolu gölməçələr yaratması bu fotosəkillərdə aydın görünür. Bütün bu kolleksiyalar bizə o dövr neft sənayesinin tarixini əks etdirməklə bir tarixi mənbə kimi qorunub saxlanılır. Bu materiallar gələcəkdə yaradılacaq ekspozisiya və sərgilərin mənbə bazasını təşkil edir.

1894-cü ildə Y.Yeger öz həmyerlisi, «Tiflis Gildiya taciri» Y.Dannerlə birlikdə «Naftalan» neft sənayesi və ticarət şirkətini qurdular [5, s.51]. Dünyada özünün müalicəviliyi ilə şöhrət qazanan Naftalan neftinin dünyada tanınmasında bu şirkətin xüsusi rolu vardır. «Naftalan» şirkətinə aid muzeydə neft sənayesinə aid çoxlu fotosəkillər vardır [1, inv.№45(1100)1, 2,3,4,5].

1900-cü ilin sentyabrın 9-da Sabunçuda, Balaxanıda, Bibiheybətdə, Binəqədi ərazisində olan neftli torpaqların satılması və icarəyə verilməsi haqqında Qafqaz Cənub Rayonları Fərman imzalamışdı. Bu fərmana əsasən 1900-cü ilin noyabrın 15-də bu torpaqlar hərraca çıxarılmalı idi. Qafqaz Cənub Rayonlarının 1900-cü il 9 sentyabr tarixli fərmanı muzey kolleksiyaları içərisində saxlanır [8, inv.№210(1640)2]. Fərmanda Bakıda Balaxanı, Bibiheybət, Binəqədi ərazisində neftli torpaqların hərraca çıxarılması və neftli torpaqların satılmasına dair idarənin gördüyü iş təsvir olunur. Bu məlumat neftli torpaqların satılmasında görülmüş işləri əks etdirir və muzey kolleksiyası kimi neft sənayesi tarixinin öyrənilməsində mühüm rol oynayır.

1901-ci ilə nisbətən 1903-cü ildə Bakıda neft hasilatı təxminən 75 milyon pud azaldı, yəni 671,1 milyon puddan 596,9 milyon puda endi, həmin ildə Bakıda 1901-ci ildəkindən 45% az neft quyusu qazılmışdır [5, s.9]. Muzey kolleksiyaları içərisində, demək olar ki, iqtisadi böhran illərini əks etdirən fotolar və açıqçalar mövcuddur ki, bunlarda neft fontanı və neft buruqları təsvir olunmuşdur. Bu dövrü əks etdirən fotosəkillərdə neftçi fəhlələr təsvir olunur [1, inv.№45(1100)9]. Fotosəkil 1902-ci ildə Balaxanıda çəkilmişdir. Fotosəkillərdə fəhlələr iş başında təsvir olunur.

1900-cü ilin aprel-may aylarında «Oquleviç və Rilski» şirkətinə aid Bibiheybətdəki mədəndə üç iri fontanda baş verən yanğıni əks etdirən fotosəkil muzeydə tarixi mənbə kimi saxlanır [1, inv.№45(1100)2]. Şəkildə yanğın zamanı meydana gəlmiş qara bulud kimi tüstü təsvir olunur. Bu yanğınlarda zamanı neftli əraziyə ciddi ziyan vurulurdu. Texniki avadanlıq məhv olurdu. Neft mədənlərinin sahibləri yanğıni aradan qaldırmaqdan ötrü

bütün fəhlələri səfərbər edir, onu söndürməyə çalışırdılar. Yanğın söndürülsə də ətraf sahələrə ciddi ziyan dəyirdi. Lakin fəhlələrin zəhməti hesabına yanğından sonra neft quyularının işlək vəziyyəti təmin edilirdi. Bütün bunlar muzeydə saxlanılan kolleksiyalarda verilmiş təsvirlərdə öz əksini tapır.

XX əsrin əvvəllərinə aid bir fotosəkildə Balaxanıda, Sabunçuda, Ramanada neft mədəninin görüntüsü təsvir olunmuşdur [1, inv.№269(1723)1]. Şəkildə taxtadan tikilmiş buruqlar və neft anbarları aydın görünür. Şəkildən aydın görünür ki, neft quyuları üzərində buruqların qurulması işi çətinliklə həyata keçirilirdi. Cüzi bir səhv nəticəsində neftçi fəhlələrin həyatına son qoyurdu.

«Nobel qardaşları şirkəti» və «Xəzər – Qaradəniz» neft cəmiyyətinin neft mədənlərindəki buruqların geoloji sənədləri muzeydə nadir mənbə kimi mühafizə edilir [1, inv. №257 (1705)1-8]. Sənədlər əlyazma şəkildə 8 səhifədən ibarətdir. Bu sənədlərdə quyuların dərinliyi, neftli torpağın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla quyuların qazılması təsvir olunur. Bu sənədlər qazıma ustaları tərəfindən hazırlanaraq, həyata keçirilmiş layihələr idi. Muzey kolleksiyası bu kimi sənədlərdən neftin çıxarılması və neft hasilatını artırmaq şirkətin gördüyü işləri öyrənmək olar. Sənədlərdə buruqların qazılması, neftli torpaqların ölçüləri əksini tapır. Burada qeyd edilir ki, neft quyularının qazılmasında yeni metodların tətbiqi ilə hasilatı artırmaq olar. Xüsusilə dənizdə neftin çıxarılması məsələsinin reallaşmasına nail olmaqla hasilatı artırmaq olar. Bu məqsədə nail olmaq üçün belə bir məsələ irəli sürülürdü ki, dənizin dayaz yerlərini torpaqla doldurmaqla yeni neft quyularının sayının artırmaq olar. Əmək məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə yeni texnikanın tətbiqinə zərurililiyi dəfələrlə vurğulanır. Neftin daşınmasını asanlaşdırmaq məqsədilə dəmir yolu xətləri vasitəsilə mədənlərin birləşdirilməsi məsələsi qarşıya qoyulmuşdur. XX əsrin əvvəllərinə aid olan 44 № qazıma qurğusunun lahiyəsi muzey kolleksiyaları içərisində saxlanılır [1, inv. №80 (1757) 6]. Lahiyədə quyunun dərinliyi, təhlükəsizliyi və neftin çıxarılması təsvir olunur. Plana görə quyu mexaniki maşınla qazılmalı, texniki cəhətdən təmin edilməli idi. Plandan quyunun qazılması ümumilikdə XX əsrin əvvəllərində qazılan quyuların özünəməxsus xüsusiyyətlərini öyrənmək olar.

Muzeydə 1906-cı il avqustun 1-də A.Dimitrviçə verilmiş haqq-hesab kitabçası muzey kolleksiyaları içərisində qiymətli mənbə kimi qorunur [1, inv.№226(1661)1]. Kitabçada göstərilmişdir ki, o, çilingər kimi işə götürülmüşdür. Kitabçada onun aldığı əmək haqqı, işi, şirkətin ümumi qaydaları təsvir olunmuşdur. Şirkətin Balaxanıda və Bibiheybətdə neft quyularına sahib idi. Şirkət tərəfindən ixtisaslı neftçi ustalar Rusiyadan gətirilirdi. Kitabçadan aydın olur ki, A.Dimitrviç peşəkar çilingər kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə neft boruqlarının birləşdirilməsi tamamilə əl əməyi vasitəsilə həyata keçirilirdi. Boruları birləşdirmək üçün hələ quyulardan istifadə olunmadığına görə neftçi ustadan xüsusi məharət tələb edirdi.

Tədqiq olunan dövrdə neft sənayesinin tarixinin təbliğində muzey materialları kifayət qədərdir. Bu materialların az hissəsi pərakəndə şəkildə ekspozisiyada nümayiş etdirilmişdir. Bu materiallar göstərilən dövrdə Bakıda neftçixarma, neft daşınma və neft hasilatına dair Azərbaycanda neft sənayesinin tarixinin təbliğində əyani vasitələrdir. Muzey materialları tamaşaçılarda o dövrü canlandırır, hər hansı bir əşyanın təsir gücü ondan ibarətdir ki, tamaşaçı qısa da olsa neft sənayesi tarixinə dair məlumat əldə edir və neft sənayesi tarixinin təbliği yaddaşlarda mühüm iz qoyur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Sənədli Mənbələr fondu.
2. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Ən yeni tarix fondu.
3. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Etnoqrafiya fondu.
4. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Numizmatika fondu.
5. İsmayılov M, İbrahimov M. Azərbaycan neft sənayesi inqilaba qədərki tarixi. Bakı, 1991.
6. Nuriyeva Z. Azərbaycan sənayesində milli burjaziya (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlli). Bakı, 1993.
7. Азербайджанская нефтяная промышленность за 10 лет национализации. Баку: 1930.
8. Азизбекова П.А. Музей истории Азербайджана – детище ленинской национальной политики. – Труды МИА. т. VII, Баку, 1973.
9. Ализаде А.М. К вопросу транспортировки нефти в дореволюционный период. Летопись науки в Азербайджане. Баку: 1969.
10. Амиров А.Д. Нефтяное промышленность Азербайджана. Баку: 1962.

ЭМИН МЕЛИКОВ

**КОЛЛЕКЦИЯ МУЗЕЯ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА-
КАК НАЧАЛО ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА- НАЧАЛА XX ВЕКА**

В Музее Истории Азербайджана, созданном в 1920-ом году, скопилось много материала, отражающего историю нефтяной промышленности. Статья посвящена изучению истории нефтяной промышленности, отраженной в материалах музея. В статье постарались изучить материалы, относящиеся к компании «Nobel Qardaşları» и общества «Хəзəг-Qaradəniz». В статье постарались изучить фотографии, относящиеся к технологии добычи нефти, к которым относятся с особой важностью. Материалы, хранящиеся в фондах музея, играют главную роль в истории нефтяной промышленности.

EMIN MALIKOV

**THE SECOND HALF OF XIX CENTURY AND BEGINNING OF XX CENTURY
AZERBAIJAN HISTORICAL MUSEUM COLLECTION AS A SOURCE
OF EDUCATING OIL INDUSTRY**

Azerbaijan Historical Museum that founded in 1920 was enriched with materials which are expresses oil industry history. This essay dedicated learning of museum materials that influence history of oil industry. Aim of this essay is obtaining materials about “Nobel Brothers”, “Naftalan Company” and “Caspian-Black See” ail societies. In this essay we mentioned the importance of technologies in getting oil by the help of photos. The materials of Oil industry history kept in museum fond has a great importance on this area.

Rəyçi: t.ü.f.d. B.Kərimov, t.e.d. prof.A.Isgəndərov

AMEA Milli Azərbaycan tarixi muzeyinin Azərbaycan tarixinin elmi ekspozisiya şöbəsinin 06 fevral 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (prot.№1).